

Til
Riksantikvaren
postmottak@ra.no

Vår saksbehandler
Siri Hoem
Håvard Christiansen

Vår dato
12.06.2024

Vår referanse
2023/5749

Tidligere dato
04.01.2024

Tidligere referanse

Riksantikvarens håndverksstrategi – høringsuttalelse

Vi viser til Riksantikvarens forslag til håndverksstrategi, med frist for innspill 14. juni 2024. Forsvarsbygg er svært positive til at Riksantikvaren fokuserer på dette temaet. Som eier av en stor portefølje fredete og verneverdige bygninger og anlegg, og som konsulent for eksterne (statlige) aktører, har Forsvarsbygg bred erfaring med prosjektering, bestilling og gjennomføring av istandsettingsprosjekter.

Ved oppstart av strategiarbeidet ga Forsvarsbygg innspill på e-post 04.01.2024. Våre hovedpoenger:

- Dagens byggeforskrifter tar ikke hensyn til eldre bygningsteknologi og håndverkskvaliteter.
- Lov om offentlige anskaffelser gjør det lite rasjonelt for små bedrifter med spesiell kompetanse å delta. Det er vanskelig å lage konkurranser som fanger opp de beste håndverkerne.
- Det er viktig å skape kurs og samlinger for å opprettholde rekruttering og geografisk spredning.

Riksantikvaren presenterer tre overordnede satsinger og ønsker innspill på om satsinger og mål er riktige og relevante. Strategien vedtas høsten 2024 og følges opp med en handlingsplan, som lanseres samtidig.

Forsvarsbyggs vurdering

Generelt vurderer vi håndverksstrategien som svært god – den favner bredden i dagens utfordringer og angir strategier og mål som imøtekommer behovet. Utfordringen blir å få dette omsatt til praksis. En del tema, som utdanning av håndverkere og endring av lov- og regelverk, innebærer prosesser som er tidkrevende og kanskje urealistiske (på kort sikt). Vi må derfor tenke kreativt og pragmatisk om hvordan mangelen på håndverkskompetanse, og gode valg av løsninger, kan løses til beste for kulturminnene nå.

Forsvarsbygg har noen kommentarer til de tre satsingene, og noen utfyllende/nye innspill.

Satsing 1: Håndverkskompetansen og -kapasiteten skal styrkes

Håndverkskompetanse innen eldre byggeskikk er ikke nødvendigvis sammenfallende med formell kompetanse. Også firma som er formelt kvalifisert, kan oppvise manglende kunnskap om fagutøvelsen på byggeplass. Dette gir dårlig resultat og fordyrende oppfølging fra rådgiver, eier etc. På den annen side kan en håndverker bli svært dyktig innen tradisjonsfag gjennom veiledet praksis på byggeplass.

Riksantikvaren framhever ikke-formelle kurs og opplæring i sin strategi, og påpeker en dreining i markedet fra nybygg til rehabilitering og ombruk. For å imøtekomme det økende behovet innen antikvarisk arbeid, bør man utnytte ressursen som ligger i eksisterende håndverkere (fra nybygg-markedet). Dagens håndverkere kan bli gode utførende på gamle bygg under kyndig veiledning, uten formell etterutdanning.

Man bør satse mer på kunnskapsoverføring på stedet, med krav til at bas/veileder er en erfaren tradisjonshåndverker, som kan lære opp nybygg-håndverkere og kontrollere arbeidet på stedet.

Kirkebevaringsfondet: Man bør vurdere om deler av tilskuddsmidlene kan benyttes til håndverksopplæring på byggeplass.

Anbefaling satsing 1:

- Eksisterende håndverkere fra nybygg-bransjen må omskoleres og brukes i antikvarisk arbeid, fortrinnsvis ved kunnskapsoverføring på byggeplass under kyndig veiledning/bas. (Samtidig som kapasiteten innen formell utdanning og kursing styrkes.)
- Kirkebevaringsfondet bør utnyttes med tanke på håndverksopplæring på byggeplass.

Satsing 2. Flere bedrifter med relevant kompetanse skal ta oppdrag på kulturminner og kulturmiljø

Endring av forskrifter og lovverk er tidkrevende og tunge prosesser. Riksantikvaren oppfordres til å gjennomgå regelverket for å se om det er mulig å gjøre endringer og/eller unntak for å oppnå målene.

Ett spørsmål er om man kan utnytte/tolke anbudsreglene og lov om offentlige anskaffelser for fredete/verneverdige bygninger slik at rett kompetanse, lokale håndverkere og små bedrifter i større grad blir benyttet. Å benytte kortreist kompetanse (og materialer) har mange fordeler, knyttet til kompetanse, klimautslipp og økonomi, men regelverket (EØS-regler) er en utfordring som kan gi svært lite rasjonelle utfall i konkurranser.

En annen mulighet er å vurdere handlingsrommet i det nye kravet ved offentlige anskaffelser om at miljøhensyn skal vektlegges 30 %. Dersom miljø/utslipp tolkes i vid forstand, vil dette kunne omfatte flere parametre, for eksempel:

- Vektlegging av lokal kompetanse innen håndverk og materialbruk (eks. uttak av trevirke og stein/kalk).
- Vektlegging av lokal kunnskap om klimatilpasning. Det kreves andre løsninger og forståelse for istandsetting av hus i tørt innlandsklima og vått kystklima osv.
- Vektlegging av reisevei og transport, som innebærer store utslipp (lite rasjonelle prosjekter). Samtidig bør styrking av lokal stedstilpasset kompetanse være et mål, ikke minst med tanke på å sikre løpende vedlikehold.

Et annet spørsmål er vekting av pris kontra kvalitet. For arbeid på fredete/vernete bygninger bør man i større grad praktisere prekvalifisering, der håndverkere (eventuelt team med kvalifisert bas) må dokumentere ønsket kompetanse *før* de går videre i konkurransen. Dette vil sikre at alle tilbyderne er faglig kvalifiserte, og eiere unngår å bli tvunget til å velge aktører som er ukvalifiserte eller driver med prisdumping. En annen måte å sikre riktig kompetanse er å vurdere innføring av en sertifiseringsordning på personnivå. Dette er tema som krever grundig utredning med tanke på regelverk og gjennomføring.

Riksantikvaren påpeker dilemmaet med entreprisreformer som gjør at håndverkere er redde for å gi faglige innspill, da de kan bli sittende med ansvar som prosjekterende. I antikvarisk arbeid må vi ofte finne løsninger som ikke er i samsvar med vedtatte standarder, og som er vanskelige å gjøre eksakte statiske beregninger på. Vi er avhengig av faglig skjønn og tradisjonskunnskap. Ved offentlig eierskap vil det være naturlig at eier, i samråd med kulturminnemyndigheten, bærer ansvaret for de premissgivende valgene.

God bestillerkompetanse er også en utfordring, særlig hos private, men også hos offentlige eiere og i konsulentbransjen.

Anbefaling satsing 2:

- Riksantikvaren bør undersøke om anskaffelsesregelverket kan brukes slik at lokal og riktig arbeidskraft og materialuttak i større grad kan benyttes, herunder vurdere om 30 % vekting av miljøhensyn ved offentlige anskaffelser kan favne slike hensyn.
- Riksantikvaren bør jobbe for at man i større grad benytter prekvalifisering av håndverkere som skal delta i konkurranser på fredete/vernete kulturminner, alternativt utrede muligheten for å innføre en sertifiseringsordning på personnivå.
- Arbeide for styrket bestillerkompetanse, enten gjennom kursing, veiledningsmateriell, eksempler etc. (Bygningsvernsentrene er en ressurs her.)

Satsing 3: Erfaringsbasert kunnskapsutvikling og forskning skal styrkes

Dette temaet omhandler blant annet kunnskapsinnhenting og forskning knyttet til istandsettingsprosjekter. Dette er et viktig tema, da man ved istandsetting ofte får tilgang til høytliggende/skjulte deler av konstruksjonen. Riksantikvaren nevner muligheter i vilkår ved tilskudd og dispensasjonsvedtak. Her bør også samarbeid med utdanningsinstitusjoner styrkes, med mulige stipendiatstillinger som utnytter potensialet i en byggeplass.

I tillegg vil vi framheve betydningen av sluttdokumentasjon. Dersom man ikke lykkes med å utføre bygningsforskning under istandsettingsarbeidet, vil en grundig sluttdokumentasjon, med noe dokumentasjon/oppmåling/fotografering osv. (ikke minst av skjulte deler) gjøre det mulig for framtidige forskere å benytte materialet. Sluttdokumentasjon på et slikt nivå krever tid og kompetanse, ressurser til dette bør avsettes i alle prosjekter av en viss størrelse på verdifull kulturarv.

Riksantikvaren nevner at klimaendringene skaper behov for nye metoder, der tradisjonell kunnskap ikke strekker til. Det kan absolutt være tilfellet, og mer forskning trengs. Likevel vil vi advare mot en praksis der aktører utenfor bygningsvernet lanserer nye og ofte radikale/inngripende metoder – dette feltet er «in» for tida, og det er stor vilje til politisk satsning og dels forventninger om raske (og forenklede/forhastete) resultater. Dette kan føre galt av sted. Selv med klimaendringene er i de fleste tilfeller jevnlig vedlikehold fortsatt det aller viktigste tiltaket (eiers eget tilsyn/arbeid). I tillegg er det avgjørende at tekniske løsninger og detaljer som f.eks. dryppneser, er tilpasset og utført med samme presisjon som tradisjonelt. Det er ofte på vedlikehold det svikter mest, både i valg av metoder og forsømmelse (ikke utført takrennerens, små lekkasjer etc.)

Anbefaling satsing 3:

- Krav til relevant forskning og finansiering av dette må innarbeides i store offentlige prosjekter.
- Krav i vedtak og tilhørende tilskuddsordninger bør ivareta tilsvarende hensyn for private aktører.
- Det bør arbeides for et samarbeid med forsknings-/undervisningsinstitusjonene, der det er potensial for forskning knyttet til byggeplass. Dette er særlig relevant i «kirkeløftet», som arbeider målrettet og langsiktig.
- Stille krav til sluttdokumentasjon, slik at kunnskap blir lett tilgjengelig i framtida, også for forskere.
- Riksantikvaren (og kompetente fagmiljøer) må være premissgivende i klimarelatert forskning, slik at valg av nye løsninger ikke blir unødig inngripende og går på bekostning av verneverdiene.

Andre innspill

Forsvarsbygg har også noen innspill som ikke passer opplagt inn i de tre satsningene, men som vi mener Riksantikvaren bør vurdere i et helhetlig perspektiv knyttet til best mulig ivaretagelse av kulturminnene.

Byggeforskriftene (TEK-17)

Det er en utfordring at byggeforskriftene generelt er utformet med tanke på nybygg og totalrehabilitering og ikke tar hensyn til eldre bygningsteknologi og håndverkskvaliteter. Det gjøres unntak for krav til isolasjon mv. for fredete/verneverdige bygninger, men forskriftene bør generelt gjennomgås for å avdekke konflikter og muligheter for at det blir enklere å søke unntak. Dette omfatter også behov for alternative metoder til preaksepterte løsninger for å tilfredsstille kravene.

Bygningsvernssentre og gjenbruksstasjoner

Bygningsvernssentrene er viktige aktører for å ivareta håndverkstradisjoner og bistå eiere og håndverkere med kunnskap. Store deler av landet mangler fortsatt bygningsvernssentre, og kapasiteten er generelt for lav i forhold til behovet. Riksantikvarens håndverksstrategi bør ha som mål å etablere flere bygningsvernssentre i alle landsdeler/fylker.

Svært mange kulturminner i Norge eies av private, av disse er en rekke kulturminner uten lovfestet vern. Mange av eierne utfører selv vedlikehold og istandsetting av egne kulturminner, uten bruk av (tradisjons-) håndverkere, og uten kontakt med kulturminnemyndighetene. For å sikre et godt resultat uten vesentlig tap av kulturminneverdier, er det avgjørende at eierne får god veiledning. Dette kan skje både gjennom bygningsvernssentre som tilbyr rådgivning og kurs, og ved lett tilgjengelig informasjonsmateriell som styrker eiernes utøvelse og bestillerkompetanse, se nedenfor.

Det bør også etableres flere gjenbruksstasjoner, gjerne tilknyttet bygningsvernssentrene. Disse kan ta imot og videreformidle/selge eldre bygningsdeler, som taktegl, vinduer, tømmer etc. Dette vil lette bevaringsarbeidet, og sikre tilgang på riktig materialkvalitet og bygningsdeler ved istandsetting.

Veiledningsmateriale

Riksantikvaren og Bygg og Bevar er viktige arenaer for gode råd om vedlikehold og istandsetting. Likeså er SINTEF Byggforskserien en viktig kilde for det mer profesjonelle markedet. Det er stadig behov for forbedring og supplering av dette materialet, herunder oppdatering i forhold til «ny» kunnskap i markedet.

Byggforskserien har en egen serie som er rettet mot istandsetting av eldre bygninger, med mye kunnskap om tradisjonelle konstruksjoner. Vi opplever likevel at byggforskserien ikke holder tritt med utviklingen i fagfeltet, og at det på mange områder mangler gode veiledninger. Dette skyldes dels mangel på datablad, og dels at utgiver ikke er oppdatert eller enig med løsningene som foretrekkes i kulturminnevernet. Ett eksempel er etterisolering, der stadig flere innen antikvarisk arbeid foretrekker diffusjonsåpne løsninger med bruk av naturfiber (trefiber), mens byggforskserien stadig representerer moderne teknologi (dampsperre/mineralull).

Riksantikvarens eksempelsamling er en potensielt viktig informasjonsbank. Her kan fokus på håndverksmessig utførelse og materialvalg med fordel styrkes.

Mangelfullt informasjonsmateriell kan ha store følger for huseierne, ikke minst de private. Det bør derfor satses på å styrke og eventuelt samordne dette arbeidet, i tett samarbeid med kulturminnemyndighetene og håndverksbransjen.

Kompetanse i kulturmiljøforvaltningen

Gode resultater er også avhengig av at myndighetsutøver (Riksantikvaren, fylkeskommunene, Kulturminnefondet, kirkebevaringsfondet mv.) har tilstrekkelig bygningsteknisk og håndverksfaglig forståelse. Dette er avgjørende for at vilkår i vedtak blir hensiktsmessige, for at eiere og andre aktører får riktig veiledning, og for en konstruktiv dialog med utførende håndverkere. Man bør unngå situasjoner der vilkår gitt av forvaltningen er i strid med hva som er praktisk gjennomførbart eller den beste løsningen for kulturminnet. Ofte er virkeligheten mer kompleks enn den ideelle situasjonen som standard vernefaglige råd (informasjonsark) legger opp til. Dette krever at forvaltningsorganene har egen bygningsteknisk kompetanse, og at det er tid til dialog og drøfting med eier, eksterne konsulenter og håndverkere før beslutninger tas.

Begrepsforvirring gjenbruk/ombruk

Begrepene ombruk og gjenbruk bør forklares, slik at man sikrer at alle forstår dem likt (i det minste i strategien). Det ene handler om å *bevare* bygningsdeler i opprinnelig kontekst, mens det andre handler om å *flytte* bygningsdeler og bruke dem i nye sammenhenger. Internt i kulturminnekretser er det ulike meninger/forvirring om hvilket begrep som betyr hva. I Det norske akademis ordbok brukes begrepene synonymt; under oppslagsordet «ombruk» står f.eks.: «det å bruke noe om igjen; gjenbruk». Under begge begrepene brukes «ombruk/gjenbruk av tomflasker» som eksempel. Med andre ord: Forsøk på å definere ombruk og gjenbruk som to ulike praksiser, er trolig umulig å implementere i norsk dagligtale.

Kulturminnevernet bør uansett være tydelig på at bevaring, gjenbruk på opprinnelig sted, alltid er det beste, både med tanke på verneverdier og klimaavtrykk. Ny bruk av flyttete bygningsdeler for bruk i nye bygninger (etter riving) er selvsagt positiv ressursbruk, og et felt som bør styrkes nasjonalt, men det faller strengt tatt utenfor kulturminnevernets arena.